

**КЕРІВНІ
ПРИНЦИПИ ОСВІТИ
В ГАЛУЗІ ПРАВ
ЛЮДИНИ**

**ДЛЯ СИСТЕМИ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ**

**КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ
ОСВІТИ В ГАЛУЗІ
ПРАВ ЛЮДИНИ**

**ДЛЯ СИСТЕМИ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ**

УДК 373.5.014.5:342.72/.73](477)(07)
ББК 74.200.5(4Укр)я7
К36

**Керівні принципи освіти в галузі прав людини
для системи середньої школи. – К.: «ВАІТЕ», 2016.– 52 с.**

ISBN 978-966-2310-50-4

Видання вперше опубліковано Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ під назвою «Guidelines on Human Rights Education for Secondary School Systems». Українська версія є неофіційним перекладом, що здійснений та виданий за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні у межах проекту «Удосконалення юридичної освіти та розвиток освіти з прав людини».

Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несе відповідальності за зміст та погляди, висловлені у цій публікації.

Усі права захищені. Зміст цієї публікації можна безкоштовно копіювати та використовувати для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

© Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2016

Зміст

ПОДЯКА	5
ПЕРЕДМОВА	9
ВСТУП	11
Обґрунтування необхідності освіти в галузі прав людини в середній школі	11
Основні визначення	13
Процес розробки керівних принципів	14
Очікувана цільова аудиторія керівних принципів	15
Цілі керівних принципів	15
Застосування керівних принципів	16
Структура керівних принципів	17
1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ І ЦІЛІ	19
Підхід до планування та розробки освітніх програм, заснований на правах людини	20
Підхід, заснований на правах людини, в освітніх установах	21
2. ОСНОВНІ КОМПЕТЕНЦІ	23
Знання і розуміння	24
Ставлення і цінності	25
Навички	26
3. НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ	29
Структура навчальних програм	29
Підручники та допоміжні матеріали	31

4. ПРОЦЕСИ ВИКЛАДАННЯ ТА НАВЧАННЯ	33
Всеохопний підхід	33
Методика викладання	34
5. ОЦІНЮВАННЯ	35
Оцінювання учнів	35
Досягнення учнів визнають і високо цінують	36
Оцінювання викладачів	36
Оцінювання програми	37
Оцінювання впливу	38
6. ПІДГОТОВКА, ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПІДТРИМКА ВИКЛАДАЧІВ	41
Компетенції вчителів та інших працівників сфери освіти	41
Установи, відповідальні за підготовку та підвищення кваліфікації педагогів	42
Якість програм підготовки вчителів та інших працівників сфери освіти	43
РЕСУРСИ	45

ПОДЯКА

Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) висловлює особливу подяку пані Фелісі Тіббіттс з Асоціації з навчання в галузі прав людини (Human Rights Education Associates – HREA) та Центру політики в галузі прав людини імені Карра при Школі управління імені Кеннеді (Гарвардський університет), яка вклала свої знання та досвід, а також відданість ідеям прав людини в розробку цих керівних принципів БДІПЛ з освіти в галузі прав людини для систем середньої школи.

БДІПЛ висловлює подяку Раді Європи, Управлінню Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) і Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) за їхню участь і внесок у розробку цих керівних принципів. Ми також хочемо подякувати зазначеним нижче експертам за їхню роботу, коментарі та відгуки під час підготовки цієї публікації.

ДЕРЖАВНІ УСТАНОВИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Тетяна Болотіна

Директор Федерального центру громадянської освіти Академії підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників освіти (Російська Федерація)

Алеся Чернявська

Науковий співробітник Національного інституту освіти Міністерства освіти (Білорусь)

Сесілія Декара

Експерт з питань освіти Датського інституту прав людини (Данія)

Клаудія Лореншайт

Директор відділу освіти в галузі прав людини Німецького інституту з прав людини (Німеччина)

Олена Стиславска

Радник з питань освіти відділу розвитку соціальних і цивільних компетенцій Центру розвитку освіти (Польща)

Симона Велеа

Науковий співробітник Інституту педагогіки (Румунія)

НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ**Єлена Бегант**

Директор програм Центру громадянської освіти (Словенія)

Девід Едвардс

Заступник генерального секретаря НУО «Міжнародна освіта» (Бельгія)

Казунарі Фуджії

Директор Бюро із зв'язків Soka Gakkai International і ООН (Швейцарія)

Кароліна Гебара

Радник Європейського центру Вергеланд (Норвегія)

Вінченца Назаррі

Директор освітніх програм Міжнародного центру освіти в галузі прав людини Equitas (Канада)

Андрій Суслов

Директор Центру громадянської освіти і прав людини (Російська Федерація)

УНІВЕРСИТЕТИ**Вільям Р. Фернекес**

Факультет освіти Університету Райдера (США)

Карл Петер Фріцше

Керівник кафедри ЮНЕСКО з освіти в галузі прав людини в Інституті політології Магдебурзького Університету (Німеччина)

Аркадій Гутніков

Директор Центру клінічної юридичної освіти Санкт-Петербурзького інституту права імені Принца Ольденбургського (Російська Федерація)

Пітер Кірхшлегер

Співголова Центру освіти в галузі прав людини Університету підготовки вчителів у Люцерні (Швейцарія)

НЕЗАЛЕЖНІ ЕКСПЕРТИ З ПИТАНЬ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ненсі Флауерз

Незалежний експерт з питань освіти в галузі прав людини (США)

Крістіна Сганга

Викладач і консультант з прав людини (Сполучене Королівство/Італія)

Сергій Салей

Незалежний експерт з питань освіти в галузі прав людини (Білорусь)

Стівен Уесслер

Фахівець у галузі викладання та захисту прав людини (США)

МІЖУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Дакмара-Анна Георгеску

Міжнародне бюро освіти при ЮНЕСКО (Швейцарія)

Олена Іпполіті

Відділ методології, освіти і професійної підготовки Управління Верховного комісара ООН з прав людини (Швейцарія)

ПЕРЕДМОВА

Школи повинні стати місцем, де з повагою ставляться до гідності кожної дитини і де знання про права людини пов'язані з можливістю дізнатися про їхнє застосування у повсякденному шкільному житті. У межах навчання правам людини, молоді люди повинні мати можливість випробувати на практиці знання та навички, які дозволять їм користуватися своїми правами, а також поважати і захищати права інших людей. У Московському документі ОБСЄ 1991 року йдеться про важливе значення освіти в галузі прав людини і основоположних свобод для громадян і, перш за все, для молоді.

Ці керівні принципи з освіти в галузі прав людини в середніх школах мають на меті сприяти системному та ефективному вивченню прав людини молоддю. Вони були підготовлені за результатами широкомасштабних консультацій за участю вчителів та їхніх об'єднань, фахівців з підготовки педагогів, адміністраторів навчальних закладів, фахівців з НУО, а також представників міжурядових організацій і національних інститутів з прав людини. Керівні принципи підтверджують цілі першого етапу Всесвітньої програми ООН з освіти в галузі прав людини (2005-2009 рр.), а також Хартії Ради Європи про виховання демократичної громадянськості й освіти в галузі прав людини.

У цих документах зазначається, що уряди повинні забезпечити інтеграцію освіти в галузі прав людини до систем шкільної освіти. У цій публікації запропоновані підходи, які необхідно брати до уваги при плануванні та проведенні навчання правам людини в середній школі. Ці підходи розглядаються у межах шести основних структурних компонентів, а саме: підхід до навчання, заснований на правах людини;

основні компетенції; навчальні програми; процеси викладання та навчання; оцінювання, а також підвищення кваліфікації та підтримка працівників сфери освіти. Керівні принципи доповнені переліком основних матеріалів, які можуть допомогти при плануванні, реалізації та оцінюванні освіти в галузі прав людини в школах.

Запропоновані принципи можуть бути корисними у найрізноманітніших контекстах, пов'язаних із шкільною освітою. Наприклад, вони можуть допомогти вчителям і шкільним адміністраторам включити питання, теми та заходи, пов'язані з правами людини, у вже чинні навчальні програми або ж врахувати їх при розробці нових предметів. Ці принципи також можуть слугувати інструментом неформального навчання молоді, яке організовують неурядові організації, або яке відбувається у межах позакласних заходів у школі. Окрім цього, керівні принципи можуть слугувати ресурсом для законодавців при підготовці проектів нових законодавчих актів, які стосуються підвищення кваліфікації вчителів, а також при розробці заходів з оцінювання якості освіти.

Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) з радістю презентує ці керівні принципи з освіти в галузі прав людини в середній школі і запрошує читачів надсилати свої коментарі, які будуть враховані в майбутніх виданнях. Ми сподіваємося, що ця публікація сприятиме виконанню зобов'язань ОБСЄ, що стосуються освіти в галузі прав людини.

Посол Янез Ленарчич

Директор Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини

ВСТУП

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Права людини захищають гідність і свободу кожної людини. Відповідно до міжнародного права держави зобов'язані поважати, захищати і дотримуватися прав людини, а також забезпечувати зміцнення поваги до прав людини і основоположних свобод через систему освіти. Зобов'язання ОБСЄ наголошують на основоположному характері освіти в галузі прав людини і визнають важливість навчання молоді правам людини і основоположним свободам¹. Декларація ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини ще раз підтвердила необхідність доступу до освіти в цій сфері².

Система шкільної освіти відіграє головну роль у підготовці молоді до розуміння і усвідомлення цінності прав людини, а також до відстоювання прав. У зв'язку з цим, вчителям і всьому персоналу шкіл необхідно пройти підготовку в галузі прав людини, а також опанувати методи, за допомогою яких освіта в галузі прав людини може

-
- 1 Документ Московської наради Конференції з людського виміру НБСЄ (Москва, 3 жовтня 1991 р.) (Московський документ), п. 42.1-42.6. Інші ключові зобов'язання ОБСЄ у сфері освіти в галузі прав людини можна знайти, наприклад, у Підсумковому документі Віденської зустрічі (Третя зустріч у межах подальших кроків щодо виконання рішень Гельсінської конференції), підписаному у Відні 19 січня 1989 р. (Віденський документ), пп. 13.4-13.7; у Документі одинадцятій зустрічі Ради міністрів ОБСЄ (Маастрихт, 2 грудня 2003 р.), п. 40, а також у Рішенні Ради міністрів ОБСЄ № 11/05 «Сприяння навчально-просвітницькій діяльності щодо прав людини в регіоні ОБСЄ» (Любляна, 6 грудня 2005 р.).
  - 2 Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 66/137 «Декларація Організації Об'єднаних Націй щодо освіти та навчання у галузі прав людини», 19 грудня 2011 р.

здійснюватися у школах. Навчання у галузі прав людини повинно наскрізно проходити через усі сфери освітнього процесу, починаючи з програм раннього розвитку дітей та дошкільної освіти. Керівні принципи, представлені у цій публікації, призначені для середніх шкіл і стосуються ситуацій як формального, так і неформального навчання. При цьому, багато компонентів цих керівних принципів можуть бути актуальними як для дітей молодшого шкільного віку, так і для підлітків та дорослих.

Важливість проведення занять з прав людини саме з учнями середніх шкіл була визнана в зобов'язаннях ОБСЄ. Держави-учасниці ОБСЄ домовилися «заохочувати обговорення у школах (...) питань розвитку та захисту прав людини та основоположних свобод»³ і «сприяти розробці ефективних навчальних планів і курсів з прав людини для учнів усіх рівнів»⁴. Перший етап Всесвітньої програми ООН з освіти в галузі прав людини⁵ пропонує урядам забезпечити інтеграцію освіти в галузі прав людини до шкільної освіти. Декларація ООН щодо освіти та навчання в галузі прав людини також визначає середню школу основною цільовою аудиторією освіти в галузі прав людини. Подібної позиції дотримуються і регіональні інститути з прав людини, наприклад, Рада Європи, яка прийняла у 2010 році Хартію про виховання демократичної громадянськості і освіти в галузі прав людини⁶, і Міжамериканський інститут прав людини, який у 2006 році запропонував навчально-методичну базу для включення освіти в галузі прав людини до програми формальної шкільної освіти для дітей віком від 10 до 14 років⁷.

---

3 Віденський документ, п. 13.6.

4 Московський документ, п. 42.3.

5 Всесвітня програма освіти в галузі прав людини. Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 2005.

6 Хартія Ради Європи про виховання демократичної громадянськості і освіти в галузі прав людини була прийнята в межах Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec (2010).

7 Міжамериканський інститут прав людини (Instituto Interamericano de Derechos Humanos) підготував «Навчальні та методичні пропозиції щодо включення освіти в галузі прав людини до програми формальної шкільної освіти для дітей від 10 до 14 років» (Сан-Хосе, 2006 рік) відповідно до Додаткового протоколу до Американської конвенції про права людини в галузі економічних, соціальних і культурних прав (Сан-Сальвадорський протокол). Цей протокол передбачає складання звітів про розвиток навчання правам людини з використанням таких показників, як навчальні програми, зміст підручників і методика викладання прав людини дітям у віці від 10 до 14 років. Десять Міжамериканських звітів щодо освіти в галузі прав людини були підготовлені в 2002-2011 рр.

ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ

У Декларації ООН щодо освіти і навчання у галузі прав людини зазначається, що «освіта і навчання у галузі прав людини охоплюють усі види виховної, освітньої, інформаційної, просвітницької та навчальної діяльності, спрямованої на заохочення загальної поваги і дотримання всіх прав людини та основоположних свобод. Навчання у галузі прав людини сприяє, серед іншого, запобіганню порушень прав людини і зловживань ними завдяки формуванню в осіб відповідних знань, умінь і уявлень, і за допомогою розвитку їхніх здібностей і поведінки з метою забезпечення для них можливості робити свій внесок у створення і заохочення універсальної культури прав людини»⁸.

У Декларації також наголошується, що «освіта в галузі прав людини» охоплює: а) освіту **про права людини**, яка включає в себе забезпечення знання і розуміння норм і принципів прав людини, цінностей, що лежать в їхній основі, та механізмів їхнього захисту; б) освіту **через права людини**, що включає в себе навчання і викладання такими методами, які забезпечують повагу як до прав викладачів, так і до прав учнів; в) освіту **задля прав людини**, яка включає в себе наділення людини можливостями користуватися своїми правами і реалізовувати їх, а також поважати і підтримувати права інших»⁹.

Ці керівні принципи стосуються питань ефективного навчання прав людини учнів середніх шкіл, під якими розуміється молодь, що відвідує школу у віці приблизно від 12 до 18 років. Для того, щоб зробити можливим навчання у галузі прав людини в середніх школах, шкільні вчителі та інші працівники сфери освіти, а також особи, які займаються їхньою попередньою підготовкою і підвищенням їхньої кваліфікації, повинні бути знайомі з тим, що таке освіта в галузі прав людини, і мають бути віддані цьому напрямку діяльності. У цих керівних принципах під терміном «**вчителі**» розуміють шкільних вчителів. Під «**працівниками сфери освіти**» мають на увазі директорів шкіл, завучів, керівників шкільних методичних об'єднань, а також співробітників відділів управління освіти та міністерств, які здійснюють свою діяльність на місцевому та національному рівні і відповідають за забезпечення освіти в галузі прав людини у межах середньої школи. Під «**спеціалістами з підготовки вчителів**» мають на увазі осіб, які працюють в освітніх установах та навчальних закладах, таких як міністерства освіти, коледжі та університети, а також представників

---

⁸ Декларація ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини від 19 грудня 2011р., стаття 2, п. 1.

⁹ Там само, стаття 2, п. 2.

організацій громадянського суспільства, які реалізують програми підвищення кваліфікації вчителів і працівників сфери освіти.

Ці керівні принципи відображають думку про те, що освіта в галузі прав людини, зважаючи на свою універсальну нормативну основу, а також підхід, заснований на правах людини, є унікальним феноменом і відрізняється від таких споріднених галузей, як освіта з питань толерантності та недискримінації, виховання громадянськості, виховання в душі миру, а також міжкультурна і мультикультурна освіта, хоча ці напрями тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного. Керівні принципи також засновані на уявленні про те, що ефективна освіта в галузі прав людини відображає і підтримує багато цілей і підходів, які існують у цих споріднених галузях, і що навчання правам людини – це процес, який триває усе життя.

ПРОЦЕС РОЗРОБКИ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ

Ініціатива щодо розробки цих керівних принципів належить БДІПЛ і є результатом діяльності за підсумками консультаційних семінарів, що відбулися у Стамбулі 16-17 вересня 2010 року, у Женеві 22-23 серпня 2011 року та у Варшаві 7-8 листопада 2011 року. Керівні принципи є документом, що знаходиться у процесі постійного розвитку і доопрацювання, та відображає дискусії, присвячені організації якісної освіти в галузі прав людини в середніх школах.

БДІПЛ ОБСЄ працювало у тісному співробітництві із фахівцями-практиками, які мають багаторічний досвід у цій галузі. Перший проект керівних принципів був підготовлений у співпраці з робочою групою, створеною після семінару в Стамбулі. Остаточна версія документа була створена з урахуванням пропозицій і рекомендацій, отриманих від додаткової групи фахівців-практиків у галузі прав людини, які представляли всі географічні регіони ОБСЄ і різні групи, включаючи вчителів та їхні об'єднання, фахівців у галузі педагогічної освіти, керівників навчальних закладів, фахівців з НУО, а також представників міжурядових організацій та національних інститутів з прав людини¹⁰.

Керівні принципи з освіти в галузі прав людини для систем середньої шкільної освіти були розроблені на підставі чинних політичних та методичних документів ООН, регіональних органів з прав людини та інших організацій. Зокрема, керівні принципи спираються на нормативну базу зобов'язань ОБСЄ у сфері людського виміру, інші регіональні стандарти і

---

¹⁰ Усі особи, що надали свої коментарі і пропозиції, перераховані вище в розділі «Подяка».

механізми в галузі прав людини (наприклад, чинні в межах Ради Європи), а також на основні міжнародні договори з прав людини та рішення їхніх відповідних моніторингових органів (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Конвенція про права дитини; Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих мігрантів та членів їхніх сімей; Конвенція про права інвалідів; Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень).

ОЧІКУВАНА ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ

Керівні принципи призначені для розробників освітніх програм, фахівців-практиків, осіб, що визначають політику в галузі освіти, та інших зацікавлених сторін, пов'язаних із системою середньої шкільної освіти. Оскільки за освіту в галузі прав людини в середніх школах відповідають державні органи, очікується, що реалізація таких програм буде відбуватися у межах відповідної законодавчої бази та державної політики у сфері освіти, що забезпечить сталість освіти в галузі прав людини.

ЦІЛІ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ

Цілі керівних принципів з освіти в галузі прав людини:

- сприяти більш повній реалізації права на отримання якісної освіти, включаючи доступ до освіти в галузі прав людини;
- запроваджувати на практиці та ілюструвати основні принципи і підходи до освіти в галузі прав людини;
- слугувати орієнтиром і встановлювати критерії щодо рівня якості для розробників освітніх програм з питань прав людини;
- роз'яснювати очікувані результати навчання у галузі прав людини (у категоріях «знання і розуміння», «цінності і ставлення» і «навички»);
- надавати допомогу у розробці ефективних програм підготовки викладачів, які здійснюють навчання правам людини;
- слугувати орієнтиром щодо оцінки прогресу в утвердженні і дотриманні прав людини;
- сприяти постійному удосконаленню якості освіти в галузі прав людини.

Це видання не є посібником з прикладами, воно пропонує принципи реалізації навчання правам людини в середніх школах.

ЗАСТОСУВАННЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ

У керівних принципах передбачається, що освіта в галузі прав людини буде здійснюватися у середніх школах шляхом включення питань або тем, присвячених правам людини, у програми чинних обов'язкових предметів та/або шляхом розробки нових курсів або спеціальних предметів. Таке формальне навчання в ідеалі повинне доповнюватися неформальним навчанням як у школі, так і поза її межами, наприклад, факультативними заняттями, роботою у гуртках, участю у проєктах, екскурсіями та іншими заходами (такими, як семінари або круглі столи). Керівні принципи були розроблені для середніх шкіл, але можуть використовуватися також і в неформальному навчанні молоді, яке проводиться іншими організаціями.

Надзвичайно важливо, щоб цінності прав людини наскрізно проходили через культуру і повсякденне життя як в окремому класі, так і у всій школі, з тим, щоб права людини були реальним досвідом, який можна «прожити» в умовах шкільної системи. Людська гідність учнів, їхніх вчителів та інших членів шкільного суспільства має поважатися повною мірою, і тоді уроки з прав людини будуть співвідноситися з атмосферою класу і школи, а також будуть мотивувати учнів поважати та реалізовувати права людини у своєму власному житті. У керівних принципах неможливо врахувати всю специфіку середніх шкіл, в яких будуть вивчатися права людини (наприклад, культурний контекст, особистий досвід у галузі прав людини, а також інші політичні та історичні особливості середовища навчання). Також ці загальні рекомендації не можуть брати до уваги особливі потреби або проблеми учнів, наприклад, тих, хто навчається у школі в умовах військового конфлікту, після завершення такого конфлікту або після надзвичайної ситуації, або тих, хто готовий залишити школу через низку причин (наприклад, бідність, стан здоров'я або насильство). Викладачам і фахівцям, які розробляють програми освіти в галузі прав людини, необхідно самостійно здійснювати коригування програм, для того, щоб якнайповніше врахувати такі потреби, ситуації і проблеми, зроби́ти навчання у галузі прав людини максимально ефективним і дати учням нові можливості у цій сфері.

Нарешті, ці керівні принципи не є обов'язковим стандартом для всіх і не можуть бути всеосяжними за своїм характером. Вони призначені, насамперед, для того, щоб бути своєрідним зразком, необхідним для створення якісних освітніх програм, або ж довідником для тих, хто зацікавлений у плануванні, розвитку або аналізі освітньої діяльності, пов'язаної з правами людини. Керівні принципи встановлюють

орієнтири, яких необхідно дотримуватися у короткостроковій перспективі і які можуть використовуватися у більш широких масштабах у середньостроковій і довгостроковій перспективах.

СТРУКТУРА КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ

Керівні принципи включають шість основних розділів:

1. **Загальні положення та цілі**, що відображають підхід до освіти, заснований на правах людини.
2. **Основні компетенції**, що визначають основні очікувані результати навчання та ілюструють необхідні здібності й навички, які повинні з'явитися в учнів середніх шкіл.
3. **Навчальні програми**, принципи розробки програм навчання та підготовки для всіх освітніх заходів (як у формальній, так і в неформальній сфері).
4. **Процеси викладання та навчання**, що зорієнтовані на учня (необхідно пов'язати права людини з реальним життєвим досвідом учнів), участь і залучення усіх, а також забезпечення атмосфери поваги до прав людини з боку всіх учасників освітнього процесу.
5. **Оцінювання**, де викладені принципи регулярного оцінювання результатів освітніх програм за допомогою відповідних методів.
6. **Підготовка, підвищення кваліфікації та підтримка викладачів**, де йдеться про необхідність спеціальної попередньої підготовки вчителів та інших працівників сфери освіти, а також регулярного підвищення їхньої кваліфікації та надання підтримки їхній діяльності.

До керівних принципів також включено розділ «Ресурси», в якому наводиться перелік основних матеріалів, які можуть допомогти під час планування, реалізації та оцінювання освіти в галузі прав людини у середніх школах. Читачам пропонується використовувати ці ресурси, що для зручності згруповані у такі категорії:

- міжнародні та регіональні програмні документи щодо освіти в галузі прав людини;
- документи і матеріали з планування освітньої політики і програм у галузі прав людини;
- матеріали щодо викладання та навчання правам людини;
- матеріали щодо підходу, заснованого на правах людини, у контексті шкіл;
- матеріали з оцінювання освіти в галузі прав людини у середній школі.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ І ЦІЛІ

Основна мета: забезпечити, щоб загальні положення і цілі освіти в галузі прав людини відображали підхід, заснований на правах людини.

Метою освіти в галузі прав людини в середніх школах є покращення ситуації з дотриманням прав людини і довгострокова реалізація цих прав. Заснований на правах людини підхід до освіти в галузі прав людини означає, що очікувані результати навчання безпосередньо впливають на покращення ситуації з реалізацією та дотриманням прав людини відповідно до того, як це визначено в міжнародних стандартах у цій галузі. Заснований на правах людини підхід також передбачає, що принципи прав людини інтегровані до усіх етапів планування та реалізації освітніх програм, а також до структури освітніх установ.

Принципи прав людини:

- універсальність і невід’ємність;
- неподільність;
- взаємозалежність і взаємозв’язок;
- рівність і недискримінація;
- участь і включення усіх;
- відповідальність і дотримання верховенства права¹¹.

---

¹¹ Віденський документ, пп. 11-12. Див.: UN Statement of Common Understanding on Human Rights-Based Approaches to Development Cooperation and Programming [Заява ООН «Про взаєморозуміння щодо застосування підходу, заснованого на правах людини, для співпраці та розробки програм»] (2003), http://hrbportal.org/?page_id=2127.

Конвенція ООН про права дитини та її застосування до права на освіту є особливо важливою для середніх шкіл і доповнює підхід, заснований на правах людини¹².

ПІДХІД ДО ПЛАНУВАННЯ ТА РОЗРОБКИ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ, ЗАСНОВАНИЙ НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ

Освітні програми у галузі прав людини для середніх шкіл розробляються шляхом проведення консультацій з основними зацікавленими сторонами, в тому числі з організаціями громадянського суспільства, а також за безпосередньої і помітної участі молоді. Освіта в галузі прав людини здійснюється у середніх школах у співпраці з широким колом зацікавлених сторін на національному, регіональному та місцевому рівнях, у тому числі з розробниками освітньої політики, фахівцями в галузі освіти, педагогічними навчальними закладами, учнями, батьками, установами освіти, неурядовими, молодіжними та дитячими організаціями, а також із засобами масової інформації. Метою цього є створення для учнів широких і різноманітних можливостей для вирішення питань прав людини у своїх громадах¹³.

Планування освіти в галузі прав людини включає визначення основних потреб і пріоритетів членів шкільної спільноти в галузі прав людини, і саме на цій основі й повинна будуватися програма навчання. Особливу увагу необхідно приділяти тим групам учнів, які знаходяться в уразливому стані.

Метою освіти в галузі прав людини є заохочення дій, спрямованих на реалізацію прав людини всіх членів шкільної спільноти, включаючи учнів, учителів, адміністраторів, батьків і допоміжний персонал.

---

12 Відповідні зобов'язання ОБСЄ (Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ (Копенгаген, 29 червня 1990 року) і Доповідь наради експертів НБСЄ з питань національних меншин (Женева, 19 липня 1991 року)) і Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (стаття 4) також доповнюють заснований на правах людини підхід щодо освіти осіб, які належать до національних меншин.

13 Московський документ, п. 42.5-42.6; Хартія Ради Європи про виховання демократичної громадянськості і освіту в галузі прав людини (2010), розділ II, п. 5i. Див. також: Hartley, M. and Huddleston, T. School-Community-University Partnerships for Sustainable Democracy: Education for Democratic Citizenship in Europe and the United States of America [Співпраця школа-суспільство-університет в інтересах стійкої демократії: виховання демократичної громадянськості у Європі та Сполучених Штатах]. Страсбург, Рада Європи, 2010 рік, http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resourses/Pack/SchoolCommunityUniversity_partnerships_EN.pdf; ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН. План дій, Всесвітня програма освіти в галузі прав людини, перший етап. Нью-Йорк та Женева, 2006 рік.

Програма освіти в галузі прав людини, яка розроблена з використанням підходу, заснованого на правах людини, зміцнює потенціал осіб та організацій, відповідальних за дотримання прав людини (законодавців, розробників політики в галузі освіти, спеціалістів у сфері освіти та фахівців з підготовки вчителів) щодо виконання своїх зобов'язань у галузі прав людини шляхом удосконалення політики і законодавства, покращення розподілу ресурсів і практичної діяльності, спрямованої на надання підтримки освіти в галузі прав людини в середніх школах.

Цілі освіти в галузі прав людини засновані на плануванні очікуваних результатів і є вимірюваними.

Для того, щоб освіта в галузі прав людини була ефективною, на неї повинні стабільно виділятися достатні ресурси (фінансові, людські і часові)¹⁴.

ПІДХІД, ЗАСНОВАНИЙ НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ, В ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ

Підхід, заснований на правах людини, поширюється на діяльність шкіл та інших організацій, які здійснюють навчання у галузі прав людини. У межах своєї організаційної структури, процесів і процедур управління, ці установи відображають і утверджують такі принципи прав людини, як недискримінація і включення усіх, гідність і повага, відповідальність держави за дотримання прав людини, участь і розширення можливостей учнів, викладачів і батьків/опікунів¹⁵.

Навчання здійснюється відповідно до прав людини, що означає однаковий рівень поваги до кожної дитини, можливість істотної участі дітей у вирішенні питань, які зачіпають їхні інтереси; свободу від будь-яких форм насильства, а також повагу до мови, культури і релігії¹⁶.

У школах і класах заохочується участь, самовираження, комунікація, співпраця і спільна робота, а процеси підтримки дисципліни реалізуються із повагою до людської гідності учнів і педагогів.

---

14 Там само, ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН, 2006 р., с. 42.

15 Там само, сс. 43-44; Bäckman, E. and Trafford, B. Democratic Governance of Schools [Демократичне врядування у школах], Рада Європи, 2007 рік.

16 Віденський документ, пп. 13.7 і 63; також див.: UNICEF and UNESCO. A Human Rights-Based Approach to Education for All [ЮНІСЕФ ТА ЮНЕСКО. Заснований на правах людини підхід до освіти для всіх], Нью-Йорк та Париж, ЮНІСЕФ ТА ЮНЕСКО, 2007 рік, с. 4.

2. ОСНОВНІ КОМПЕТЕНЦІЇ¹⁷

Основна мета: забезпечити, щоб чітко визначені результати навчання, у тому числі в таких категоріях, як «знання і розуміння», а також «ставлення і цінності» і «навички», слугували орієнтиром при розробці змісту навчальних програм, у процесі викладання і навчання, оцінювання навчання, а також під час підготовки вчителів та інших працівників сфери освіти.

Нижче наводяться необхідні компетенції або очікувані результати навчання. Цей перелік призначений для використання при розробці програм навчання у галузі прав людини в середніх школах¹⁸. При цьому

---

¹⁷ Висловлюємо особливу подяку експертам, які взяли участь у розробці списку основних компетенцій: Вібеці Ейкас, менеджеру Міжнародного центру з освіти в галузі прав людини, НУО «Міжнародна амністія» (Amnesty International) (Норвегія); Девіду Керру, директору навчальних програм Фонду «Громадянськість» (Citizenship Foundation) (Сполучене Королівство); Баррі ван Дріелу, директору міжнародних програм підготовки вчителів та розробки навчальних планів, Будинок Анни Франк (Нідерланди); Джорджу Кенту, співробітнику факультету політології Гавайського університету (США); Ані Мір з Нідерландського інституту прав людини при університеті Утрехту (Нідерланди); Теду Орліну, професору з прав людини Програми захисту прав людини, Коледж Утіка (США); Анні Марії Родино, спеціалісту з прав людини з Міжамериканського інституту прав людини (Коста-Ріка); Теду Хаддлстону, консультанту з громадянської освіти (Сполучене Королівство); Маргарет Синклер, незалежному експерту з питань виховання у дусі миру (Сполучене Королівство); Руї Гомеш з Відділу у справах молоді Ради Європи (Франція).

¹⁸ Ці компетенції можна далі уточнювати і деталізувати, а також адаптувати для конкретних груп учнів (як осіб і організацій, відповідальних за дотримання прав людини, так і тих осіб, які цими правами володіють) або для конкретних ситуацій з правами людини. Крім цього, певні результати навчання у межах кожної категорії компетенцій можуть бути визначені як особливо важливі для конкретної групи

багато компонентів цих компетенцій можуть бути актуальними під час навчання маленьких дітей або більш дорослих молодих людей, а також для навчання молоді в неформальному середовищі за межами школи.

Основні компетенції в галузі прав людини для учнів середніх шкіл розділені на три категорії: знання і розуміння; ставлення і цінності; навички. Хоча компетенції представлені в цих категоріях окремо, більшість із них пов'язані між собою. Наприклад, співчуття до страждань інших може стосуватися того, що учень докладає зусиль для підвищення обізнаності інших людей щодо порушень прав людини. Список компетенцій не відображає жодної черговості або пріоритетності.

ЗНАННЯ І РОЗУМІННЯ

Учень обізнаний, знає і розуміє:

- історію та філософію прав людини, в тому числі основні положення Загальної декларації прав людини;
- права людини як систему цінностей і їхній тісний зв'язок з етичними, релігійними та моральними цінностями, а також іншими цілями і тенденціями, такими як демократія, мир і безпека, економічний і гуманітарний розвиток, і глобалізація;
- принципи прав людини і прав дитини: участь і включення усіх; рівність і недискримінація; відповідальність держави за дотримання прав людини, свобода від будь-яких форм насильства, а також розвиток здібностей дитини і поняття «найкращі інтереси дитини»;
- міжнародні стандарти прав людини, закріплені в міжнародних і регіональних документах, наприклад, у Конвенції ООН про права дитини, яка має особливе значення у контексті середньої школи;
- природу розвитку системи прав людини і постійних змін у галузі прав людини в усіх регіонах світу, пов'язаних із боротьбою людей за свободу, рівність, справедливість і людську гідність;
- зобов'язання держави в галузі прав людини, в тому числі, які стосуються перегляду національної правової бази відповідно до стандартів прав людини і дотримання зобов'язань у межах договорів та механізмів захисту прав людини на національному, регіональному та міжнародному рівнях;
- аргументи на користь універсальності, неподільності і взаємозалежності прав людини, а також поширені проблеми, що виникають у зв'язку з цими питаннями;
- права, що перебувають у конфлікті один з одним, та те, що в таких

учнів. Такі рішення приймаються на розсуд розробника освітньої програми в галузі прав людини.

ситуаціях важливо не встановлювати ієрархію прав, а прагнути максимального дотримання всіх прав у комплексі;

- права людини, міжнародне гуманітарне право і захист під час збройних конфліктів, а також зусилля щодо забезпечення правосуддя на міжнародному рівні (наприклад, у Міжнародному кримінальному суді) і щодо недопущення злочинів проти людства;
- первісні причини порушення прав людини, в тому числі роль стереотипів і забобонів у процесах, що призводять до цих порушень;
- суттєві проблеми, пов'язані з дотриманням прав людини в наших громадах і суспільствах, а також фактори (наприклад, політичні, правові, культурні, соціальні, релігійні та економічні), що сприяють забезпеченню або порушенню прав людини у конкретному середовищі учня;
- процедури подання скарги на порушення прав людини, яке мало місце в межах конкретної національної/місцевої системи;
- поточні або історичні проблеми в галузі прав людини та рухи, пов'язані з цими правами, у конкретній країні, на континенті чи у світі, а також окремі особи і групи, які зробили внесок у відстоювання та захист прав людини (наприклад, жінки і представники меншин).

СТАВЛЕННЯ І ЦІННОСТІ

Учень своїми діями і поведінкою демонструє:

- повагу до себе та інших, засновану на визнанні гідності та прав усіх людей;
- прийняття усіх людей і повагу до них незалежно від їхньої раси, кольору шкіри, гендерної приналежності, мови, політичних або інших поглядів, релігії, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого статусу; віку чи інших ознак, а також визнання своїх власних внутрішніх забобонів та упереджень, і прагнення їх подолати;
- готовність до критичного мислення і навчання з метою покращення власної поведінки відповідно до принципів прав людини;
- жвавий інтерес до прав людини і питань справедливості у суспільстві;
- розуміння зв'язку між правами, обов'язками, рівністю, різноманітністю, недискримінацією, соціальною згуртованістю, а також міжкультурним та міжконфесійним діалогом;
- впевненість при відстоюванні прав людини і очікування від осіб та організацій, відповідальних за дотримання прав людини, виконання необхідних заходів щодо захисту, поваги і реалізації

цих прав;

- співчуття і солідарність з тими, хто страждає від порушень прав людини, а також з тими, хто зазнає утисків у результаті несправедливості і дискримінації (особливо з представниками уразливих груп);
- віру в те, що людина, діючи спільно з іншими, може змінити на краще ситуацію з правами людини як на місцевому рівні, так і в глобальному масштабі, і бажання діяти в цьому напрямку;
- прихильність до дотримання та захисту прав людини і небажання бути стороннім спостерігачем у ситуаціях, коли принижується гідність і порушуються права інших людей;
- мотивація і гнучкість у прийнятті на себе різних функцій (наприклад, лідера, посередника, активіста) у межах спільної роботи з іншими людьми із захисту прав людини.

НАВИЧКИ

Учень вміє:

- описувати історичні та сучасні політичні, правові, економічні, культурні та соціальні процеси з позиції прав людини, використовуючи при цьому поняття з галузі прав людини;
- визначати важливі проблеми в галузі прав людини, які стосуються основних сфер власного життя та життя інших людей (наприклад, у школі, сім'ї та співтоваристві);
- відрізнити осіб, відповідальних за дотримання прав людини, від тих, хто цими правами володіє, і розуміти, в яких ситуаціях ролі цих груп можуть збігатися;
- виявляти порушення прав людини і визначати їхні первісні причини і наслідки;
- визначати індивідуальні та колективні вигоди від реалізації прав людини всередині свого власного середовища і за його межами;
- аналізувати співвідношення сил і ролі залучених сторін; критично оцінювати діяльність осіб і організацій, відповідальних за дотримання прав людини; продумувати потрібні і ефективні дії, спрямовані на захист прав людини;
- знаходити інформацію та джерела інформації з питань прав людини, що мають відношення до особистих або навчальних потреб та інтересів учня, у тому числі за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій;
- оцінювати джерела інформації, у тому числі ЗМІ та освітні ресурси, вміти розпізнавати позиції, а також визначати необ'єктивність або достовірність інформації;

- критично оцінювати свій власний внесок у реалізацію прав людини і повагу до людської гідності;
- застосовувати принципи прав людини у розв'язанні міжособистісних конфліктів, у тому числі використовувати знання своїх прав у ситуаціях, коли ці права порушуються;
- брати активну участь у дискусіях та обговореннях, делікатно і конструктивно розглядаючи суперечливі питання, що стосуються прав людини;
- виявляти і застосовувати стратегії недопущення будь-яких форм дискримінації та утисків;
- розвивати контакти і співпрацювати з іншими людьми з питань захисту прав людини;
- розробляти і просувати пропозиції щодо зміни чинної практики або законодавства, що стосується прав людини (наприклад, у контексті середніх шкіл, місцевої спільноти чи суспільства в цілому);
- використовувати стандарти прав людини для висування вимог щодо дотримання своїх прав перед особами та організаціями, відповідальними за дотримання прав людини, у своєму середовищі і за його межами, користуючись при цьому законними і ненасильницькими методами;
- готувати і реалізовувати різні заходи, спрямовані на просування прав людини у приватній та публічній сферах, включаючи, серед іншого, вираження своїх поглядів з певних питань та здійснення просвітницької діяльності; організувати або брати участь у кампаніях на захист тих, хто позбавлений свобод чи прав, а також впливати на здійснення політики, діяльність засобів масової інформації та на вирішення проблем місцевого рівня.

3. НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ¹⁹

Основна мета: забезпечити правильне використання структури та наповнення навчальних програм з урахуванням конкретного середовища та професійних обов'язків і потреб учасників, а також їхню відповідність умовам навчання з культурної, соціальної та лінгвістичної позицій.

Навчальна програма для середньої школи – це план дій щодо допомоги учням у розвитку їхніх компетенцій (тобто знань, навичок і цінностей). Навчальні програми можуть бути використані в середній школі як для формального навчання (занять у класі), так і для неформальних навчальних заходів (екскурсії, робота у межах проектів, шкільні гуртки). Нижче наводяться керівні принципи, що стосуються навчальних програм; у них визначаються цілі, які необхідно запланувати таким чином, щоб їхнє досягнення було реалістичним завданням як у загальнонаціональному, так і в місцевому контексті.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Існують (національні) межі з освіти в галузі прав людини, що визначають концепції та цілі програм, а також завдання викладачів і підходи до викладання і освіти²⁰.

---

19 У п. 42.3 Московського документа зазначено, що держави-учасниці ОБСЄ «будуть сприяти розробці своїми компетентними органами, що займаються підготовкою освітніх програм, ефективних навчальних планів і курсів з прав людини для студентів усіх рівнів».

20 Там само, ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН, 2006 рік, виноска 15, с. 39.

Національні межі і відповідні шкільні навчальні програми орієнтовані на конкретні результати навчання та відображають основні компетенції, передбачені освітою в галузі прав людини в межах кожної з категорій: «знання і розуміння», «ставлення і цінності», «навички». Програми мають комплексний характер і включають в себе цілі і зміст навчання, оцінювання, методики, а також матеріали, адаптовані до потреб учнів.

Процеси розробки та перегляду національних меж та шкільних навчальних програм з навчання правам людини – це спільні зусилля, яких докладають не тільки представники державних освітніх установ, але й представники інших державних відомств, а також організації громадянського суспільства, національні установи з прав людини, учні, їхні сім'ї та місцеві спільноти.

Питання та тематика прав людини включаються до навчальної програми як окремий предмет, як частина міждисциплінарних курсів та/або у вигляді наскрізних тем, присутніх у різних предметах. Усі три підходи використовують освіту в галузі прав людини як чітко виражений компонент загальношкільної навчальної програми, а також процесів викладання і навчання²¹. Навчальна програма з прав людини для середніх шкіл охоплює всі роки навчання і впроваджується узгоджено та послідовно, для того, щоб забезпечити успішне засвоєння учнями компетенцій в галузі прав людини і розвиток ними цих компетенцій з часом.

Навчальні програми відображають цінності прав людини, підтримують соціальну згуртованість суспільства і міжкультурний діалог, визнають цінність різноманіття і рівності²² і протистоять дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, гендерної приналежності, мови, політичних і інших поглядів, релігії, національного чи соціального походження; майнового, станового або іншого статусу; віку або на підставі інших ознак²³.

Навчальні програми використовують місцеві приклади, як сучасні, так й історичні, це допомагає забезпечити відповідність програми конкретному контексту.

---

21 Там само, с. 40.

22 Рішення Ради міністрів ОБСЄ №3/03 «План дій щодо покращення ситуації з рома та синті в регіоні ОБСЄ, п. 76 (Маастрихт, 2 грудня 2003 р.); Хартія Ради Європи про виховання демократичної громадянськості і освіту в галузі прав людини, розділ II, 5f.

23 Віденський документ, примітка 2, п. 13.7.

Навчальні програми відповідають віку, статі, мові, лінгвістичним можливостям і здібностям дітей з тим, щоб кожен учень міг отримати максимальну користь від вивчення прав людини.

Навчальні програми враховують різноманіття і є доступними для всіх учнів, особливо для тих, хто більше за інших уразливий з точки зору порушень прав людини, наприклад, для дітей з особливими потребами.

Навчальні програми можуть бути адаптовані для всіх учнів і включають поради щодо того, яким чином можна здійснити таку адаптацію.

Навчальні програми регулярно оновлюються для того, щоб забезпечити актуальність тем і прикладів з огляду на повсякденне життя і турботи учнів.

ПІДРУЧНИКИ ТА ДОПОМІЖНІ МАТЕРІАЛИ

Підручники та допоміжні матеріали²⁴ відображають цінності прав людини, підтримують соціальну згуртованість суспільства і міжкультурний діалог, визнають цінність різноманіття і рівності, та протистоять дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, гендерної приналежності, мови, політичних та інших поглядів, релігії, національного чи соціального походження; майнового, станового або іншого статусу; віку або на підставі інших ознак²⁵.

Навчальні ресурси, керівні принципи та посібники для вчителів, підручники, комікси, а також аудіовізуальні, художні та інші допоміжні матеріали (у тому числі ті, які використовують інформаційні та комунікаційні технології), спрямовані на заохочення активної участі дітей у процесі навчання.

У навчальних ресурсах враховуються різні конкретні умови, в яких можуть знаходитися учні, в тому числі особливі потреби молодих людей з порушеннями слуху чи зору або з іншими особливими потребами.

---

24 До підручників і навчальних ресурсів належать матеріали, які були формально схвалені для використання в школах органами управління освітою, а також матеріали, які використовуються у школах на розсуд педагогів.

25 Див.: UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision [Путівник ЮНЕСКО з аналізу і перегляду навчальних посібників]. 2-е оновлене та переглянute видання (Париж, ЮНЕСКО).

Процеси затвердження підручників на національному і, якщо це вимагається, на місцевому рівні, відображають цінність освіти в галузі прав людини, а також відповідають принципам, викладеним у цій публікації.

Матеріали для навчання у галузі прав людини поширюються у достатній кількості і відповідними мовами (включаючи мову глухонімих і мови меншин) і, якщо це доцільно, є у вільному доступі в Інтернеті²⁶.

---

²⁶ Віденський документ, п. 13.3-13.6; Московський документ, п. 42.4; ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН. План дій, Всесвітня програма освіти в галузі прав людини, перший етап, с. 47.

4. ПРОЦЕСИ ВИКЛАДАННЯ ТА НАВЧАННЯ

Основна мета: забезпечити, щоб процеси викладання та навчання були орієнтовані на учня, мали практичну спрямованість (встановлювали зв'язок між правами людини та життєвим досвідом учнів), заохочували участь і включення всіх, і відбувалися у такому навчальному середовищі, в якому поважаються права людини всіх учасників освітнього процесу.

Процеси викладання та навчання є запланованою взаємодією, спрямованою на розвиток компетенцій у галузі прав людини. Навчання правам людини відбувається у середовищі, яке є дружнім до дітей та молоді, в атмосфері довіри, безпеки, недискримінації та демократії²⁷. Педагоги демонструють свою мотивацію, а також розуміння прав людини як стосовно змісту уроку і методів викладання, так і щодо управління роботою в класі й підтримання дисципліни. Так само процеси викладання та навчання мотивують учнів і заохочують їхній інтерес до прав людини.

ВСЕОХОПНИЙ ПІДХІД

Підтримується і заохочується співпраця між середніми школами, батьками і місцевими громадами за участю НУО, дитячих і молодіжних організацій, місцевих органів влади, ЗМІ та приватних компаній

---

²⁷ Там само, с. 46.

з метою реалізації на практиці того матеріалу, який був вивчений у межах навчання правам людини в школі. Також заохочується участь експертів з прав людини та активістів.

Процеси викладання та навчання сприяють залученню усіх учнів, особливо тих, хто може мати труднощі у навчанні, а також тих, хто перебуває в уразливому стані стосовно дотримання прав людини або ж піддається дискримінації²⁸.

Учням надається можливість вносити пропозиції і приймати рішення, які впливають на процеси викладання та навчання.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

В освіті з прав людини використовуються орієнтовані на учня методи і підходи, які розширюють можливості учнів і заохочують їхню активну участь, спільну роботу, почуття солідарності, творчий підхід, гідність і самоповагу²⁹.

Методи викладання відповідають віку, здібностям, що розвиваються, мові, культурі, способу навчання, можливостям і потребам учнів.

Методи навчання дозволяють учням оволодіти необхідними компетенціями в галузі прав людини, оскільки вони орієнтовані на практичний досвід і надають учням змогу спробувати застосувати ці компетенції на практиці у своєму середовищі навчання і своїй спільноті.

---

28 Гельсінський документ НБСЕ: Виклик змін (Зустріч на високому рівні) (Гельсінкі, 10 липня 1992 р.), п. 34. URL: <http://www.osce.org/ru/mc/39534?download=true>.

29 Там само.

5. ОЦІНЮВАННЯ

Основна мета: забезпечити, щоб результати навчання оцінювалися, у тому числі, щоб проводилося оцінювання досягнення очікуваних результатів навчання, а також покращення загальної ситуації з правами людини.

Оцінювання освіти в галузі прав людини в середніх школах проводиться регулярно для аналізу та удосконалення якості реалізації освітньої програми, якості навчальних планів і навчальних посібників, досягнень учнів та педагогів, рівня підготовки вчителів та дотримання прав людини в школах та громадах. Проводяться чотири види оцінювання освітнього процесу: оцінювання учнів, оцінювання викладачів, оцінювання програми і оцінювання впливу.

ОЦІНЮВАННЯ УЧНІВ

Учні оцінюються формально (і, коли це можливо, одержують бали) щодо набуття ними компетенцій в галузі прав людини з категорій «знання і розуміння» і «навички». Окрім цього, вчителі неформально відстежують зміни у ставленні учнів, хоча ці зміни і не використовуються як підстава для виставлення балів.

Учні беруть активну участь у процесі підготовки та проведення оцінювання, а також в аналізі своєї власної роботи як важливої частини процесу навчання. Оцінювання досягнень учнів, формальне або неформальне, проводиться регулярно.

Оцінювання проводиться для того, щоб сприяти процесу навчання за допомогою отримання зворотного зв'язку та пропозицій, що стосуються тих аспектів, які потребують удосконалення. Результати оцінювання повідомляють учням і обговорюють з ними.

ДОСЯГНЕННЯ УЧНІВ ВИЗНАЮТЬ І ВИСОКО ЦІНЮЮТЬ

Методи оцінювання учнів (або груп учнів) сприймаються як чесні, надійні та безпечні; вони використовуються прозоро і справедливо.

Способи оцінювання різноманітні і включають, наприклад, тести, написання творів, імітаційні рольові ігри, ведення щоденників, подання портфоліо, роботу над проектами, оцінювання роботи інших учнів та оцінювання власної роботи.

Оцінювання відповідає контексту навчання, віку і здібностям учнів, а також враховує потреби школярів, які знаходяться в уразливому стані, і учнів з особливими потребами.

ОЦІНЮВАННЯ ВИКЛАДАЧІВ

До того, як вчителі починають викладати права людини в середній школі, проводиться формальне оцінювання того, наскільки вони опанували компетенції в галузі навчання правам людини (у категоріях «знання і розуміння» та «навички»). Крім цього, оцінюються (як мінімум, неформально) компетенції в категорії «ставлення і цінності», необхідні для викладання прав людини в школі.

Викладачі беруть активну участь у процесі підготовки і проведення оцінювання своєї роботи з метою подальшого розвитку своїх власних компетенцій у сфері навчання правам людини³⁰.

Оцінювання досягнень викладачів, формальне або неформальне, проводиться регулярно як під час їхнього навчання на педагогічних факультетах, так і в межах програм підвищення кваліфікації, а також у процесі їхньої практичної діяльності з викладання прав людини школярам. Способи оцінювання різноманітні і включають, наприклад, відвідування уроків, аналіз планів занять, реалізацію проектів та іншої діяльності спільно з учнями, а також оцінювання роботи колег і оцінювання власної роботи.

---

30 Див.: Brett, P., Mompoin-Gaillard, P. and Salema, M. How All Teachers Can Support Citizenship and Human Rights Education: a Framework for the Development of Competencies [Як усі вчителі можуть підтримати громадянську освіту та навчання правам людини: база для розвитку компетенцій]. Страсбург, Рада Європи, 2009 рік.

Призначаються конкретні особи, які проводять регулярне оцінювання роботи вчителів та інших працівників сфери освіти, що здійснюють навчання у галузі прав людини. Такими особами можуть бути фахівці з підготовки викладачів з прав людини, фахівці з прав людини, інші вчителі, які займаються викладанням прав людини, та/або методисти, що працюють у школах.

Оцінювання проводиться для того, щоб сприяти процесу навчання викладачів за допомогою отримання зворотного зв'язку і пропозицій, що стосуються тих аспектів, які потребують удосконалення. Результати оцінювання повідомляють викладачам і відкрито обговорюють з ними.

Заохочується оцінювання власної роботи і роботи колег.

Досягнення викладачів визнають і високо цінують.

Методи оцінювання викладачів сприймаються як чесні, надійні та безпечні; вони використовуються прозоро і справедливо. Ці методи дозволяють вчителям висловлювати свої думки і робити суттєвий внесок у процес оцінювання.

ОЦІНЮВАННЯ ПРОГРАМИ

Програми освіти в галузі прав людини спочатку реалізуються у середніх школах у вигляді пілотних програм для того, щоб допомогти забезпечити високу якість навчальних програм, методичних матеріалів, процесів викладання, а також підготовки вчителів.

Способи оцінювання результатів політики, що стосується освіти в галузі прав людини (наприклад, з питань стандартів навчальних програм), чітко визначені і застосовуються з метою відстеження послідовної реалізації програм³¹.

Оцінювання програми будеється як процес самоаналізу та навчання для організаторів освіти в галузі прав людини і для інших зацікавлених сторін³².

---

31 Kerr, D., Losito, B. et al. Strategic Support for Decision Makers: Policy Tool for Education for Democratic Citizenship and Human Rights [Стратегічна підтримка для осіб, що приймають рішення: допомога у реалізації програм з навчання демократичній громадянськості і правам людини]. Страсбург, Рада Європи, 2010 рік, с. 25.

32 Див.: Birzea, C. et al. Tool for Quality Assurance of Education for Democratic Citizenship in Schools [Посібник із забезпечення гарантій якості шкільного навчання, спрямованого на виховання демократичної громадянськості]. Париж: ЮНЕСКО, Рада Європи, Центр досліджень навчальної політики, 2005 рік.

До оцінювання якості програми освіти в галузі прав людини залучаються зацікавлені сторони, в тому числі не тільки державні освітні установи, але й представники інших державних відомств, організацій громадянського суспільства, національних інститутів з прав людини, а також учні, їхні сім'ї і громади.

Під час оцінювання програм освіти в галузі прав людини в середніх школах розглядається питання про те, чи підвищилася обізнаність відповідальних осіб (вчителів, адміністраторів, іншого педагогічного персоналу, батьків/опікунів) про свої права, а також про свій обов'язок поважати, захищати і дотримуватися прав дітей та молоді.

Під час оцінювання програм освіти в галузі прав людини в середніх школах розглядається питання про те, чи підвищилася обізнаність учнів, вчителів, адміністраторів, іншого педагогічного персоналу, батьків та опікунів щодо відповідних ефективних способів відстоювання своїх прав і прав інших людей.

Під час оцінювання освітньої програми в галузі прав людини вивчається питання про те, чи відображає і заохочує ця програма принципи, засновані на правах людини, в межах організаційної структури, процесів і процедур середньої школи. Ці принципи включають свободу, рівність, недискримінацію, гідність і повагу, відповідальність держави за дотримання прав людини, участь і розширення можливостей учнів.

Результати оцінювання програми широко розповсюджуються серед освітніх закладів та інших зацікавлених сторін, а також у місцевій громаді з метою розвитку відкритої дискусії про важливість розробки та реалізації програм освіти в галузі прав людини, а також про те, яким чином ці програми можна удосконалити.

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ

Оцінювання впливу проводиться періодично для того, щоб визначити наскільки стійкими є результати навчання школярів та результати програми в межах навчального закладу, закріплені в документах оцінювання програми³³. Оцінювання впливу також вивчає, чи проявляються результати навчання правам людини в діях і поведінці учнів, чи впливають вони на реалізацію прав людини і чи пов'язані вони зі змінами в житті людей. Оцінювання впливу включає рівні, на яких відбуваються зміни, і які відповідають цілям і структурі програми освіти в галузі прав людини.

---

33 Оцінювання впливу може проводитися, наприклад, кожні 3-5 років.

На додаток до тих видів оцінювання, які представлені вище, оцінювання впливу визначає те, наскільки освіта в галузі прав людини в середніх школах вплинула на учнів, їхніх батьків/опікунів, вчителів:

- зміцнений їхній потенціал у сфері відстоювання своїх прав і дотримання прав інших людей, особливо тих, хто позбавлений звичайних можливостей чи піддається дискримінації;
- покращилася ситуація з дотриманням прав інших людей, особливо тих, хто позбавлений звичайних можливостей чи піддається дискримінації;
- покращилася здатність молоді впливати на рішення та дії осіб і організацій, відповідальних за дотримання прав людини;
- здійснені дії, спрямовані на утвердження своїх прав та прав інших людей, особливо тих, хто позбавлений звичайних можливостей чи піддається дискримінації;
- покращилася ситуація із реалізацією прав людини.

Оцінювання впливу також визначає, наскільки навчання правам людини сприяло створенню особами та організаціями, відповідальними за дотримання прав людини, більш сприятливого середовища для прав людини та освіти в галузі прав людини на національному та регіональному рівні, а також на рівні шкіл. Під сприятливим середовищем розуміється таке:

- цілеспрямовані кроки щодо реалізації освіти в галузі прав людини (наприклад, плани дій, національні рамки навчання правам людини, навчальні плани для шкіл і підручники);
- наявність установ і співробітників, відповідальних за освіту в галузі прав людини (наприклад, координаційні центри та коаліції);
- наявність ресурсів для освіти в галузі прав людини (наприклад, фінансових і людських);
- підготовка вчителів та інших працівників сфери освіти (спеціалізовані курси та тренінги, система акредитації або інші можливості, надані органами управління освітою).

6. ПІДГОТОВКА, ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПІДТРИМКА ВИКЛАДАЧІВ

Основна мета: забезпечити, щоб вчителі та інші працівники сфери освіти проходили періодичне, сучасне і структуроване навчання відповідно до своїх потреб, професійних обов'язків і умов роботи, а також очікуваних результатів навчання школярів.

Для ефективної реалізації освітніх програм у галузі прав людини в середніх школах вчителі та інші працівники сфери освіти повинні мати низку відповідних компетенцій. Ці компетенції потрібно свідомо розвивати в межах необхідної базової і подальшої професійної підготовки, а також ефективного підвищення кваліфікації у сфері навчання правам людини як у формі окремої дисципліни, так і в складі більш загального тематичного напрямку³⁴.

КОМПЕТЕНЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ТА ІНШИХ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ ОСВІТИ

Вчителі та інші працівники сфери освіти, які пройшли підготовку в галузі прав людини, володіють певним набором компетенцій у категоріях «знання і розуміння», «цінності і ставлення» та «навички», необхідних для реалізації освітніх програм у галузі прав людини в школах.

---

³⁴ Хартія Ради Європи про виховання демократичної громадянськості і освіту в галузі прав людини (2010), розділ III-9.

Вчителі розробляють і виконують навчальний план; організують і здійснюють процеси викладання та навчання; розробляють і проводять оцінювання відповідно до цих керівних принципів.

Вчителі та інші працівники сфери освіти є досить компетентними для того, щоб розпізнати ситуації прояву нетерпимості та дискримінації, включаючи дискримінацію за ознакою раси, кольору шкіри, гендерної приналежності, мови, політичних або інших поглядів, релігії, національного чи соціального походження; майнового, станового або іншого статусу; віку або на підставі інших ознак, а також поводити себе належним чином при їх виникненні. Педагоги також здатні враховувати питання різноманіття у роботі з дітьми та молоддю.

Вчителі та інші працівники сфери освіти знайомі з підходом, заснованим на правах людини, і його застосуванням у середніх школах та інших організаціях і установах, що займаються освітою в галузі прав людини.

УСТАНОВИ, ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ПІДГОТОВКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІВ

Програми навчання організуються для різних категорій учителів та інших працівників сфери освіти залежно, наприклад, від їхньої предметної галузі, віку учнів, яким вони викладають, займаної посади або інших характеристик їхнього освітнього середовища.

Фахівці з підготовки вчителів володіють тими компетенціями в категоріях «знання і розуміння», «цінності і ставлення» та «навички», які вони прагнуть донести до вчителів у своїх навчальних програмах. Підготовку вчителів здійснюють кваліфіковані фахівці-практики, проте у навчанні можуть також брати участь і експерти в галузі прав людини³⁵.

Фахівці з підготовки вчителів відбираються на основі принципу недискримінації, забезпечуючи достатнє представництво різних груп, у тому числі жінок і представників меншин.

Програми підготовки вчителів належним чином сплановані й забезпечені ресурсами.

Розробляються і поширюються відповідні навчальні ресурси і матеріали³⁶.

---

³⁵ Там само, с. 2.

³⁶ ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН. План дій, Всесвітня програма освіти в галузі прав людини,

До програми підготовки вчителів включаються структуровані коментарі та пропозиції щодо програми з метою надання підтримки педагогам та забезпечення якості їхнього навчання.

Вчителям надається регулярна підтримка з боку колег, а також ресурси для професійного співробітництва (наприклад, час, місця для зустрічей, засоби зв'язку і комунікації)³⁷.

ЯКІСТЬ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТА ІНШИХ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ ОСВІТИ

Програми підготовки адаптовані до конкретних культурних, освітніх, регіональних і практичних потреб та реалій викладачів та їхніх учнів³⁸.

Програми підготовки орієнтовані на отримання педагогами, які працюють у сфері освіти в галузі прав людини, необхідних компетенцій, визначених у цьому документі. Програми підготовки також орієнтовані на місцеві навчальні плани і національні програми.

Програми підготовки вчителів містять чіткі цілі навчання, що належать до таких категорій, як знання і розуміння; ставлення; навички.

Програми підготовки розробляються у процесі консультацій з вчителями та іншими працівниками сфери освіти.

Програми підготовки вчителів (включаючи ті, які пропонуються організаціями громадянського суспільства) підтримуються і визнаються органами управління освітою.

Використовуються відповідні методи навчання дорослих і, зокрема, підходи, в центрі уваги яких знаходиться учень/учениця; приділяється увага мотивації, самоповазі і емоційному розвитку, що сприяє підвищенню обізнаності щодо цінностей, а також моделей поведінки³⁹.

Використовуються належні методи навчання викладачів у галузі прав людини, наприклад, методи, засновані на участі, взаємодії, співпраці, практичному досвіді та діяльності; ці методи пов'язують теорію

перший етап, с. 51 (виноска 15).

37 Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва у Європі (Гельсінкі, 1 серпня 1975 року), Співпраця з гуманітарних питань, 4. Співпраця та обміни у сфері освіти.

38 УВКПЛ ООН, Навчання правам людини: посібник з методики підготовки в галузі прав людини, 2000, с. 2.

39 ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН. 2006, виноска 15.

з практикою і дозволяють перевірити засвоєні прийоми роботи під час навчання⁴⁰.

Програми підготовки вчителів включають відповідні національні, регіональні та міжнародні стандарти в галузі прав людини і використовують ресурси, зрозумілі учням.

Вчителям необхідно продемонструвати компетенції, що відповідають цілям навчання, як під час, так і після закінчення навчального курсу.

Програми підготовки дають можливість викладачам відчувати себе в ролі учнів, вкласти свій власний досвід у процес навчання і розвинути свою мотивацію щодо викладання прав людини.

Вчителі та інші працівники сфери освіти усвідомлюють проблему власної можливої неповаги до прав людини, нехай несвідомої, яка проявляється, наприклад, у незапобіганні або невтручанні в дії, які принижують членів шкільної спільноти або завдають їм шкоди.

Вчителі вивчають способи пошуку інформації та джерел інформації з прав людини, в тому числі за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій.

Вчителів навчають тому, яким чином можна адаптувати програму освіти в галузі прав людини до свого місцевого та загальнонаціонального середовища і конкретної категорії учнів, використовуючи відповідні методики і навчальні посібники.

Програма підготовки вчителів відповідає потребам повсякденної роботи вчителів та інших працівників сфери освіти.

---

40 УВКПЛ ООН, 2000, виноска 38.

РЕСУРСИ⁴¹

МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ З ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Рада Європи, Рекомендація СМ/Rec (2010) 7 «Хартія Ради Європи про виховання демократичної громадянськості та освіти в галузі прав людини», затверджена Комітетом міністрів Ради Європи 11 травня 2010 року
http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Charter/Charter_brochure_RU.pdf

Рада Європи, Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1849 «Про просування культури демократії і прав людини через підготовку вчителів»
<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta08/erec1849.htm>

Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «Освіта в галузі прав людини та договори про права людини» (HR/PUB/DECADE/1999/1) (Женева: УВКПЛ ООН, 1999)
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HRTreaties2en.pdf>

---

⁴¹ Ці ресурси включають низку основних документів, що обґрунтовують необхідність освіти в галузі прав людини в середній школі, а також в іншому навчальному та освітньому середовищі. Цей список не є вичерпним. Наприклад, до цього розділу не включені ресурси, пов'язані з підходами та принципами освіти в галузі прав людини, що стосуються навчання демократії, освіти в ім'я миру, міжкультурної освіти, виховання толерантності, недискримінації та протидії расизму, а також навчання уразливих груп (таких як роми або люди, що живуть з ВІЛ/СНІД), програм гендерної рівності, профілактики насильства в школах і підходів до викладання окремих предметів (наприклад, історії).

Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «Право на освіту в галузі прав людини» (HR/PUB/DECADE/1999/2) (Женева: УВКПЛ ООН, 1999/2)
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/RightHREducationen.pdf>

ЮНЕСКО: Декларація і комплексні межі дій із виховання в дусі миру, прав людини та демократії, листопад 1995 року
http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/REV_74_E.PDF

Рекомендація ЮНЕСКО «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів», 11 листопада 1997 року
http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Резолюція 66/137 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини» від 19 грудня 2011 року
<http://www2.ohchr.org/english/issues/education/training/UNDHREducationTraining.htm>

Рада ООН з прав людини: План дій на перший етап (2005-2009) Всесвітньої програми освіти в галузі прав людини ООН (Резолюція Генеральної Асамблеї А/59/525/Rev.1 від 2 березня 2005 року)
<http://www2.ohchr.org/english/issues/education/training/planaction.htm>

Резолюція ООН Ради з прав людини А/HRC/15/28 «План дій на другий етап (2010-2014) Всесвітньої програми освіти в галузі прав людини ООН» від 27 липня 2010 року
<http://www2.ohchr.org/english/issues/education/training/secondphase.htm>

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ З ПЛАНУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОГРАМ У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Kerr, D., Losito, B. et al. *Strategic Support for Decision Makers: Policy Tool for Education for Democratic Citizenship and Human Rights* [Стратегічна підтримка для осіб, які приймають рішення: допомога у здійсненні програм з навчання демократичній громадянськості і правам людини] (Страсбург, Рада Європи, 2010 рік)

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Pack/EDCHRE_StrategicSupport_EN.pdf

Martin, P. *Self-Help Human Rights Education Handbook* [Посібник з вирішення проблем освіти у галузі прав людини своїми силами], м. Нью-Йорк, Центр дослідження прав людини (Університет Коламбія, 1996 рік)

<http://erc.hrea.org/Library/professional/SELFHELP.html>

БДІПЛ ОБСЄ, Рада Європи, ЮНЕСКО. Протидія нетерпимості та дискримінації щодо мусульман: керівні принципи для викладачів. Боротьба з ісламофобією через освіту. (Варшава, БДІПЛ ОБСЄ, 2011 рік)

<http://www.osce.org/ru/odihr/87759?download=true>

БДІПЛ ОБСЄ і Яд Вашем. Антисемітизм сьогодні: як і чому? Навчальний посібник. (Варшава, БДІПЛ ОБСЄ, 2007 рік)

<http://www.osce.org/ru/odihr/29898?download=true>

Керівні принципи ЮНЕСКО з міжкультурної освіти. (Париж: ЮНЕСКО, 2006 рік)

<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147878e.pdf>

ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН. План дій, Всесвітня програма освіти в галузі прав людини, перший етап (2005-2007). (Нью-Йорк – Женева: ЮНЕСКО і УВКПЛ ООН, 2006 рік)

<http://www2.ohchr.org/english/about/publications/docs/wphre.pdf>

Керівництво ЮНЕСКО з аналізу і перегляду навчальних посібників. (Париж: ЮНЕСКО, 2006 рік)

<http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188E.pdf>

Генеральна Асамблея ООН Doc. A/52/469/Add.1 and Add.1/Corr.1 «Керівні принципи ООН, що стосуються національних планів дій у сфері навчання правам людини», 20 жовтня 1997 року

<http://www2.ohchr.org/english/issues/education/training/decade.htm>

МАТЕРІАЛИ З ВИКЛАДАННЯ І НАВЧАННЯ ПРАВАМ ЛЮДИНИ

Рада Європи, КОМПАС: посібник з освіти в галузі прав людини за участю молоді. (Страсбург, Рада Європи, 2002 рік)

<http://eycb.coe.int/compass/>

Флауерс, Н. (ред.), Рада Європи, КОМПАСИТО: посібник з навчання дітей правам людини. (Страсбург, Рада Європи, 2008 рік)

<http://www.eycb.coe.int/compasito/>

Flowers, N. (with Bernbaum, M., Rudelius-Palmer, K., & Tolman J.). The Human Rights Education Handbook [Посібник з освіти в галузі прав людини]. (Міннеаполіс, штат Міннесота: Ресурсний центр з прав людини Університету штату Міннесота, 2000 рік)

<http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/hreduseries/hrhandbook/toc.html>

Gollob, R. and Krapf, P. EDC/HRE (Education for Democratic Citizenship and Human Rights) Volume III. Lessons Plans for Lower Secondary Level: Living in Democracy [Живемо в демократії: плани уроків з виховання демократичної громадянськості і навчання правам людини для молодших класів середньої школи]. (Страсбург, Рада Європи, 2008 рік)

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Teachers_manuals/Living_democracy_EN.pdf

Gollob, R., Krapf, P. and Weidinger, W. (eds.). EDC/HRE Volume IV: Taking Part in Democracy. Lesson Plans for Upper Secondary Level on Democratic Citizenship and Human Rights Education [Беремо участь в демократії: плани уроків з виховання демократичної громадянськості і навчання правам людини для старших класів середньої школи]. (Страсбург, Рада Європи, 2010 рік)

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Teachers_manuals/Takingpart_EN.pdf

БДІПЛ ОБСЕ, УВКПЛ ООН, Рада Європи та ЮНЕСКО. «Освіта в галузі прав людини в шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: збірка прикладів успішних практик». Варшава, БДІПЛ ОБСЕ, 2009

<http://tandis.odhr.pl/documents/hre-compendium/rus/>

Путівник ЮНЕСКО з аналізу і перегляду навчальних посібників, 2-е оновлене та відкориговане видання. (Париж/Брауншвейг: ЮНЕСКО, 2010 рік)

<http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188e.pdf>

Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Абетка викладання прав людини. Женева, 2003

<http://www.ohchr.org/en/publicationsresources/pages/trainingeducation.aspx>

ООН, «Навчання правам людини: керівництво за методикою підготовки в галузі прав людини». (Нью-Йорк та Женева, УВКПЛ ООН, 2000 рік)

<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training6en.pdf>

МАТЕРІАЛИ ЩОДО ПІДХІДУ, ЗАСНОВАНОГО НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ, У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Bäckman, E. and Trafford, B. *Democratic Governance of Schools* [Демократичне врядування у школах]. (Страсбург: Рада Європи, 2007 рік)

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Pack/BookDemgovernschoolspublic_en.pdf

Комісія з прав людини Північної Ірландії. «Посібник з управління школою в рамках Закону про права людини 1998 року». (Белфаст: Департамент освіти, 2003 рік)

http://www.nihrc.org/dms/data/NIHRC/attachments/dd/files/11/HRAGuide_schoolsmgmt.pdf

Hartley, M. and Huddleston, T. *School-Community-University Partnerships for Sustainable Democracy: Education for Democratic Citizenship in Europe and the United States of America* [Співпраця школа-грумада-університет в інтересах стійкої демократії: виховання демократичної громадянськості у Європі та Сполучених Штатах]. (Страсбург, Рада Європи, 2010 рік)

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Pack/SchoolCommunityUniversityPartnerships_EN.pdf

ЮНІСЕФ та ЮНЕСКО, «Заснований на правах людини підхід до освіти для всіх». (Нью-Йорк – Париж: ЮНІСЕФ та ЮНЕСКО, 2007 рік)

<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001548/154861E.pdf>

Ресурсний центр з прав людини Університету штату Міннесота. «Вимірюємо температуру прав людини у вашій школі». (Міннеаполіс, Ресурсний центр з прав людини Університету штату Міннесота, 1999 рік)

<http://www.hrusa.org/hrmaterials/temperature/default.shtm>

МАТЕРІАЛИ З ОЦІНЮВАННЯ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Birzea, C. et al. *Tool for Quality Assurance of Education for Democratic Citizenship in Schools* [Посібник із забезпечення гарантії якості шкільного навчання, спрямованого на виховання демократичної громадянськості]. (Париж: ЮНЕСКО, Рада Європи, Центр навчально-політичних досліджень, 2005 рік)

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Pack/Tools_Quality_EN.pdf

Brett, P., Mompoin-Gaillard, P. and Salema, M. H. *How All Teachers Can Support Citizenship and Human Rights Education: a Framework for the Development of Competencies* [Як усі вчителі можуть підтримати громадянську освіту та навчання правам людини: база для розвитку компетенцій]. (Страсбург, Рада Європи, 2009 рік)

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Pack/How_all_Teachers_EN.pdf

Martin, P. *Self-Help Human Rights Education Handbook* [Посібник з вирішення проблем освіти у галузі прав людини своїми силами]. (м. Нью-Йорк, Центр дослідження прав людини (Університет Коламбія, 1996 рік))

<http://erc.hrea.org/Library/professional/SELFHELP.html>

Equitas International Centre for Human Rights Education, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. *Evaluating Human Rights Training Activities: A Handbook for Human Rights Educators* [Міжнародний центр освіти у галузі прав людини ЕКВІТАС, УВКПЛ ООН, «Оцінювання освітніх заходів у галузі прав людини: посібник для фахівців у сфері освіти». (Монреаль та Женева: ЕКВІТАС та УВКПЛ ООН, 2011 рік)

<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/EvaluationHandbookPT18.pdf>

Sinclair, M. et al. *Learning to Live Together. Design, Monitoring And Evaluation Of Education For Life Skills, Citizenship, Peace And Human Rights* [Вчимося жити разом: розробка, моніторинг і оцінювання освіти з метою розвитку життєвих навичок, громадянськості, миру і прав людини]. (Eschborn: Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, 2008 рік)

<http://www.hrea.org/erc/Library/sinclair2008.pdf>

